

Földes László olyan éles szemű, jó szimatú kritikus, hogy még önmagát is sikerül meglesnie. Egyik csevegően-közvetlen hangú jegyzetében elmeséli, hogyan találkozott össze a főtéren a festővel, akinek a kiállítását két héttel a megnyitó után sem nézte meg, s hogyan kellett pironkodnia emiatt a művész — és saját maga előtt. A kínos találkozást, majd a kényszerű tárlatlátogatást követő percekben, a *Contemporanul* azon frissiben olvasott cikke emlékeket asszociál a kritikusan, s papírra kívánczoló gondolatsorra erősíti a lelkiismeretfurdalást. „S ha most arra gondolok, hogy kötelezettségnek indult az egész, van okom röstelkedni a *Convorbiri literare* munkatársai előtt. Ők nem azért léptek kiállításai termekbe, mert nem illik távol maradni. És nem azért olvasták egymás műveit, hogy gyűléseken hozzá tudjanak szólni. És nem azért vitatkoztak, mert az eszmecsere a művészetben hivatali kötelesség. Kedélyviláguk természetes szellemi reflexei kapcsolták őket az alkotás és a közlés láncába.“

Nem ez a történet a jellemző Földes Lászlóra, hanem az, hogy szükségesnek érezte megírni. Vérbeli kritikus ő, akiben a „szellemi reflexek“ ma sem szunnyadnak — még ha „a közlés láncába“ olykor késve kapcsolódik is bele. A minden új befogadására való állandó készenlét (ami az irodalom mellett kiterjed a színházra, a képzőművészetre is) szerencsésen társul nála egy másik becsülendő, tiszteletre méltó tulajdonsággal, amelyet — rokonszenves öniróniával — szintén ő nevez meg: „... megbetegszem, ha nem kategorizálhatok.“ Ha e két alapvető tényezőhöz egy harmadikat is kapcsolhatunk, vagyis ha bizonyítani tudjuk, hogy Földes mindent nem csupán saját szórakoztatására cselekszi (ilyen is van kritikusaink között!), hogy tudatosan funkciót vállal — készen áll előttünk az a szerencsés kritikusi képesség, amely nélkül az irodalom nem lehet meg. Nos, Földes most egész kötetnyi cikkel-tanulmánnyal\* bizonyítja tudatosságát, s ad választ a kétkedőknek. Noha a „divatos“ Sartre egyik új könyve jelenti az apropót, éppen a sznobizmussal szemben fogalmazza meg saját ars poeticáját, ars criticáját: „... már előre rettegek, mikor fognak az irodalmi cukrászdában felvilágosítani arról, hogy *A szavak* a francia önéletrajzirodalom legnemesebb hagyományainak a folytatója, s valaki szépen felmondja majd azt is, hogy a sartre-i esszéstílus ősei Montaigne, Rousseau, valamint La Rochefoucauld. Így igaz. És mégis — nem tudom miért —, úgy gondolom, hogy közelebbiek a távolabbi ősök, az írástudatlan sámánok, táltosok, varázslók, akik táncban készítették fel lelküket a harcra, akik szóval, névvel, igével, ráolvasással ígérték, bűvölték, varázstolták a világot, hogy oldódjanak fel benne és legyenek úrrá rajta; az írástudók közül pedig ősei mindannyian, akik a lehetetlent ostromolták, az elétkozottak és elhivatottak, akik maguk sem tudták, miért küszködnek, hogy szavak hálójába fogják a létezést: a világot akarják-e megváltani, avagy önmagukat.“

Ha mégis vitám van azokkal — elsősorban Méliusz Józseffel (*A lehetséges meghódítása, Előre*, 1968. szeptember 28.) —, akik *A lehetetlen ostromában* ki- és beteljesedést látnak, s Földes Lászlót Gaál Gábor örökösének nevezik ki — annak

\* Földes László: *A lehetetlen ostroma*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1968.

több oka van. Mindenesetre nem azért kezdek polémiát, mert kételkedem Földes rendkívüli képességeiben. Persze, e képességek jellege sem teszi indokolttá a Gaál—Földes párhuzamot. Mert igaz ugyan, hogy amiként egykor Gaál Gábor, Földes László is a tartalom prioritását hirdeti, ám első pillantásra is nyilvánvaló, hogy Földes frásaiban nem az irodalompolitikus, hanem az elemző kritikus kér mind-egyre szót. (Volt Földesnek egy előző, irodalompolitikus szakasza is, de — amennyire annak a szakasznak a Földes-cikkeit ismerem — az közel sem volt olyan gyümölcsöző, mint ez a mostani. Persze, a munka feltételei is mások voltak..)

Igaz, még ebben az első, nagyon válogatott (az utóbbi tizenkét évre korlátozó) kötetben is előfordulnak szociologizáló beütések, arról árulkodva, hogy Földes László először önmagában, önmagával vívta meg a küzdelmet a vulgarizálás, a szociologizmus ellen.

Mindenekeiőtt 1957-es Dsida-tanulmányát említeném; bizonyos részlet-megállapításait ma, 1968-ban csakúgy felül kell vizsgálnunk, mint a tanulmány egészének betájoltságát. Amikor például a húszas évek rosszemlékű Ady-revízióját érinti, lényegében egyenlőségjelet tesz a tudatosan ellenforradalmi Ady-torzítások és Kosztolányi semmiképpen sem menthető, de mélyebb, többoldalú, pszichológiai magyarázatot is követelő Ady-ellenessége közé. („S miután konzervatív-nacionalista irodalmi fórumok valláserkölcsi-honfiúi érvelése hatástalannak bizonyult, *jönnie kellett* a költőtársnak, aki az izlés liberalizmusa, a modernség nevében tagadja meg.“ — Kiemelés tőlem.) S akarva, nem akarva, a szociologizálás bűnébe esik Földes akkor is, amikor *Dsida Jenő költészete* címen csupán „a földi valóság és az égi értékek“ dialektikáját követi végig, azaz Dsida Jenő elfordulását bizonyítja a társadalomtól, mereven kettéválasztva tartalom és forma kérdéseit. A szerző maga is érzi tanulmánya gyengéit, ezért mondanivalója vége felé így magyarázkodik: „Hadd foglalom össze, néhány, a formára utaló megjegyzés kíséretében, Dsida költészetének tartalmi vonásait, amelyek — megítélésem szerint — értékét megszabják, s egyben helyét is kijelölik a XX. század magyar lírájában.“ Csakhogy a romániai magyar líra legnagyobb formaművészeről nem lehet meggyőzően véleményt mondani egy bekezdésnyire kurtított, formára utaló megjegyzéssel (a tanulmány 35 oldal!), nélküly odavetett jelzővel („lenyűgöző“, „rendkívüli“). Lehet, hogy Földesnek a végső, irodalomtörténeti összegezésben igaza van; de csak egy következetesen, a költői formára is érvényesen és érzékenyen végigvitt elemzés után tűnne megbízhatónak ez a tartalomra vonatkoztatott, de valójában az életmű egészére általánosított ítélet: „Elkerülhetetlen a megállapítás: Dsida életműve nem vethető össze tartalmilag a forradalmárok és a forradalommal rokonszenvezők, Ady, Juhász Gyula, Radnóti, József Attila költészetével, mert eszmevilága minőségileg más, függetlenül attól, hogy a más minőség megállapítása egyben értékítélet is. A vele alkatilag rokon nagy kortársakkal, Tóth Árpáddal, Kosztolányival már összehasonlítható, s abból az derül ki, hogy eszmeileg kevesebb náluk, mert költői mondanivalója annyi csupán, amennyi egy biedermeier lélek és a két világháború közötti kisebbségi élet találkozásából kipattanhat.“

Semmiképpen sem akarom Földesen elverni a port vulgarizálásért — hiszen amikor ő eszmeileg magyarázza Dsidát, mások még átkokat szórnak a költőre, s bizonyára nem vették jónéven Földestől, 1957-ben, a „bőkülékenységet“. Csupán arra akarok figyelmeztetni, hogy ma se mossuk össze az igazi eredményt a fél-credménnyel, s — a történetiség szemmeltartása mellett — a konkrétumokra alapozzuk véleményünket, ne költünk új legendákat. A legendák hőseivel szemben az írók, a kritikusok (az emberek) vívódnak, szüntelenül ellenőrzik eszményeiket, talán szembe is fordulnak régebbi énjükkel — az „eleve elrendelés“ nem esztétikai,

de még nem is társadalomtudományi kategória. Az ön-revizíó nem mindig jelentkezik látványos díszletek, nyilvános ruhaszaggatás és hamuszórás kíséretében; de talán hitelesebb is a csendesebb, mértéktartóbb önvizsgálat.

A szóban forgó kötet anyagának az összeválogatása nyilván egy ilyen folyamatnak az eredménye. Találunk azonban a kötetben olyan írást is, amely két különböző (bár nem homlokegyenest ellenkező) fejlődési szakasz nézeteit állítja egymás mellé, bizonyos mértékig egymással szembe; a Székely János költői világképeről adott, ismét csak filozófiai szempontú elemzés ugyanis nemcsak a költő, hanem a kritikus szemléletének a változásáról is hírt hoz. Az első rész keményen számonkérő hangját nem csupán azért váltja fel az elismerésé, mert Székely János a mélyvizek partjáról („... a világ / Nem előre halad, / Hanem hátulról épül!”) eljutott Dózsa tüzes trónusának megértéséig („Az méltó csak az emberhez, ha már / Felismerte egyetlen fátumát / ... / Hogy elvállalja és elébe menjen“), hancm mert Földes László is eljutott a teleológiai optimizmustól a megharcolt bölcsességig. A Dózsa-poéma szintjéhez méltó a méltató fogalmi indítékú szövege: „Most érti a költő végre igazából a sorsszerűséget a lét folytonosságában. Tudja, munkamegosztásra épül a világ: egyesek helytállnak, mások élnek. S hódolattal az egyik felé, keserű megértéssel a másik felé mutatja fel tragikus együvértározásukat: főhajtás árán megmentett élet és fővesztés árán megmentett eszmény együtt viszi örökké előre ezt a szerencsétlen, hátulról épülő világot.“

A szembeállítás, az ellentétezés egyébként nem egyedül az idő függvénye Földes Lászlónál. Amint a Dsida- és a Székely János-tanulmány is mutatta, Földes kritikus szeme és füle a költészet (az irodalom) logikailag megragadható elemeire érzékeny. Talán ezért is szorul háttérbe Dsida impresszionizmusának méltatása, ezért fordul szerzőnk előszeretettel az olyan életművek felé, amelyek maguk is egyfajta dialektikára épülnek. A látszat, persze, néha megtévesztő. Mert igaz ugyan, hogy Horváth Imre négysorosainak jó részét szillogizmusokra és paradoxonokra lehet mezteleníteni, de a pusztán logikailag értelmezett példázatok és aforizmak éppen azt a lírai varázst veszítik el, amelyek évszázadok óta éltetik a japán és kínai miniatűröket. (Sajnos, Horváth Imre legújabb négysorosaiban gyakran csupán aforizmat kapunk — és ezek nem ismételtetik meg azt a költői hatást, amelyet a *Magányos fehér orgona*, a *Béke* vagy a *Sárga ház* versci keltettek.)

Sokkal gazdagabb zsákmánnyal tér vissza Földes más portyázásairól. A „jellegzetesen intellektuális költő“, Szabédi László életműve kiválóan alkalmas a vezérmotívumok, variációk, ellentétpárok megkeresésére, kiemelésére és újbóli összerakására, hiszen „az értelem puritán szigora“ valóban alapsajátossága Szabédi poézisének. Itt önként adódik tartalom és forma egységben-vizsgálása, s Földes máig sem halványuló, irodalomtörténeti érdemeket mondhat magáénak telibetaláló elemzésével. A Szabédi-magyarító Földes éppen a formaelemek beható vizsgálatából tudja megragadni ennek a fémcsépségszerű lírának a lényegét. Érdemes idézni e tanulmány néhány mondatát, már csak a kifejezés pontossága és plaszticitása miatt is: „Szabédi formateremtő dialektikája, arány- és egyensúlyérzéke párhuzamok és ellentétek kristály-rendszerévé csiszolja versszerkezeteit: merőleges szimmetria-tengelyek körül minden lappal szemben az átlósan ellentétes lap, minden szöggel szemben az azonos szög, minden szög mellett a kiegészítő szög — olyan az egész, mint egy oktaéder-rendszerbe csiszolt gyémánt. S kidolgozásában is éppúgy működik együtt ihlet és mértani számítás, mint a gyémántcsiszoló munkájában.“

A legteljesebb — mert az irodalomtörténeti szempontot is bekapcsoló — elemzéssel azonban az *En és a mindenség* című tanulmány (1966) lép meg. Lászlóffy Aladár gondolati fogantatású költészete ismét jó terepet biztosít Földes elemző-

kategorizáló hajlamának, s ebben a költészetben — noha a két szerzőt egy nemzedék választja el — a kritikus nemegyszer saját problémáira ismer, tehát nagy szeretettel fordul feléje. Földes Lászlónak itt arra is alkalma nyílik, hogy elsőszámú költői eszményképéről, József Attiláról valljon az olvasónak, a párhuzamok során már-már egy önálló József Attila-tanulmány körvonalait villantva fel. Lehet, nem mindenik József Attila-asszociáció indokolt a Lászlóffy-elemzésben, lenyűgöz azonban a rendszer kidolgozottsága, s végső soron az egész modern, József Attila utáni magyar költészetről mond érdekes, megszívlelendő igazságokat a kritikus.

Ugyancsak általánosabb, egy alkotó művén túlmutató jelentősége van a Létay-s még inkább a Papp Ferenc-tanulmánynak. Az előbbi kezdetben meghökkent, a dialektikus játék veszélyeire döbönt rá; a *Hajnali emlék* és az *Új világ épül* című Létay-versek ellentétesnek érzett jelzőrendszeréből levont következtetése legalábbis impresszionisztikusnak tűnik. (Mert miért tartozna például az „ájult“, a „csaholó“, a „síró“ a nosztalgia képzetvilágába, a „pállott“, a „didergő“ viszont az eszmélés képzetvilágába?) De azután valóban lényegi ellentétézzsel sikerül kimutatnia az idillizmus művészi kártékonyágát, tehetség-sorvasztó voltát — akárcsak a Papp Ferenc csodálatos megújódását boncolgató tanulmányban a proletkult ön-bilincseit. Ez a két Földes-írás bizonyonnyal irodalomtörténeti dokumentuma lesz a romániai magyar irodalom egy ellentmondásos korszakának.

Földes László „szellemi reflexei“ mégsem elsősorban az irodalomtörténeti szintézist sejtetik (noha az irodalomtörténetírásnak is sokat adhatna eredeti összehasonlító szempontjainak bővebb kibontásával — a *Dózsa* kapcsán találunk néhány gondolatébresztő utalást). A romániai magyar irodalomtudomány leghátramaradottabb ága, az irodalomelmélet s azt meghaladva az esztétika nyerhetne igen sokat, ha Földes László kritikákban, vitacikkekben rejtőző gondolatföredékei értéküknek megfelelő keretet, kifutási területet kapnának. A túlspekulálás veszélye némelykor e téren is megmutatkozik: Deák Tamás sajnos eléggé közepes színdarabja, a *Demetrius* védelmében megfogalmazza ideogramma-elméletét — amely azonban nem segít a darabon. Amikor viszont elfogulatlanul csak az elemzésre kiválasztott szöveget vizsgálja, s nincs semmiféle „mentő“ szempontja, ismét telibetalál; jó példa erre a Deák Tamás esszéiről, az esszéről általában, a metaforikus viszonyításról, a beleérző analógiáról, illetve a szabad asszociáció játékaról mondott ítélete.

A kritika már szóvá tette Földes kötetének műfaji heterogenitását. A legszembeszökőbb az apró vitacikkek kötetbe-örökítése — bár ez sem nélkülözi a tanulságokat. Földes László irigylésre méltó debatter, akinek megszólalása valamely vitában mindjárt szellemi izgalmat vált ki az igényes olvasóból. Így, az összefüggésekből kiragadva azonban, legtöbb ilyen írása kevesebbet nyújt, mint amennyit annak idején egyik vagy másik lapunkban jelentett; közismert vita-erkölcséhez híven, a szerző ugyan elnézést kér vitafeleitől a jogtalan előnyért, amelyhez e kiragadással jutott, de tulajdonképpen ő jár rosszul (vagy inkább jól?), mert kiderül, hogy eredeti ötleteit, az esztétikában különösen lényeges rendszeralkotó képességét, hajlamát petárdák készítésére pazarolja — a szintézis, a rendszeresebb munkát igényelő nagy mű pedig elmarad, legalábbis várat magára. Pedig *A dráma paradoxona* s néhány más cikk kétséget kizáróan igazolja várakozásunkat.

*A lehetetlen ostroma* az utóbbi évek, sőt az utóbbi huszonnégy év legjobb romániai magyar irodalmi tanulmány-gyűjteménye, összehasonlíthatatlanul jobb, mint nemrég olvasott két-három társa. Mégis elégedetlenek vagyunk — mint ahogy legtöbben önmagunkkal szemben elégedetlenek lehetünk. Az igényt kell a lehetőségek — a külső, de főképpen a belső, a szubjektív feltételek — szintjére emelni, hogy a potenciális értékek mindenki számára hozzáférhető értékeké váljanak.